

*Даниела Петрова*¹

СОЛАРНИ КОДОВЕ В БЪЛГАРСКАТА ШЕВИЦА

Daniela Petrova

SOLAR CODES AND MESSAGES IN BULGARIAN EMBROIDERY

Abstract: The study includes presentation of messages and symbols encoded in Bulgarian embroidery and related to the worship of the Sun. In the ornaments of the embroidery, the structure, composition and colouring are synthesized in such a way that they express the nature of Bulgarian national thinking, imagination, and aspiration for beauty. Preserving this heritage is important for the decorative applied art and its development, and also for saving the roots of Bulgarian spiritual culture.

Keywords: sola signs; encoded messages; functionally applied language; colouring; embroidery

Темата за везбената практика, и по-конкретно шевицата, става все по-популярна не само за изследователи и хора на изкуството, но и за по-широк кръг от хора. Вроденият у всеки човек стремеж към красивото, в съчетание с хилядолетното обогатяване на народната традиция, предизвиква интерес и нов прочит спрямо творческия процес на везбеното изкуство. Възхищавайки се на българския национален костюм, законодателят на френската висша мода Пиер Карден казва: „Българската национална носия е шедьовър в модата, какъвто аз не бих могъл да създам!“. И наистина – везбената орнаментика е ритуал, познание и носител на информация, но в същото време в нея присъства онова директно смесване на образци от Византия и Ориента, което я прави неповторим продукт на балканската и общославянската култура. Сходство се открива и с културните традиции на Тибет, Китай, Монголия и Средна Азия.

Както е известно, за първообраз на везбените орнаменти се счита татуировката на голото тяло. Най-древните татуировки в света датират още от медно-каменната епоха и са открити върху различни части от тялото на древна мумия, наречена от археолозите Йоци. Изследвайки я, учените установяват, че всички тези графични знаци са поставени на мястото на различни травми и заболявания, поради което има теория, че са носители на лечебни сили. Интересно е, че те са идентични, със сходни знаци с везбената орнаментика.

Произходът на българския народен орнамент има мултикултурен характер, тъй като той събира в себе си многообразието на различни народи и традиции и едновременно с това има типични балкански характеристики, а през вековете той е оформил своя функционално-приложен език. Наред с естетическата стойност на шевицата непременно трябва да се отбележат и основните ѝ функции, а именно: предпазна, лечебна, фертилна, индетификационна, комуникативна и декоративна.

¹ d.petrova2@abv.bg

А дали тя притежава в достатъчно висока степен изобразителност и художествена стойност? Отговорът е – да, определено!

Свързващият елемент при везането, тъкането, бродерията или рисуването е човешкото въображение, което осъзнава и пресъздава света в образи.

Обстоятелството, че в структурата на българския везбен орнамент съществуват характерните за изкуството ритъм, симетрия и композиция, както и визуалната организация на повърхността /която се украсява така, че да се акцентира архитектуриката на предмета/, говори ясно за изобразителния му характер.

Художествените качества на орнамента проличават също така и в разнообразието на композиционните решения, подчинени на повторение на елементите с различна честота на рапорта, огледален образ, ротация, ортогонално преобразуване, статичност и движение. Под понятието „композиция в шевицата“ трябва да разбираме цялостното декоративно решение /начинът на подреждане/ на конструктивните елементи в полето, а именно: редово, шахматно, централно, симетрично или асиметрично. Най-общо казано, в композиционно отношение шевицата представлява декоративна текстилна плоскост, която, освен утилитарното си предназначение, притежава стойността на художествено произведение.

Не на последно място трябва да се спомене и компонентът „колорит“. Важно условие за неговото хармонично изграждане е подборът и количественото съотношение на цветовете. Богатата обогатеност на шевиците не е самоцел, а комбинация, която носи определени символи, регионална идентичност и притежава емоционална експресия и психологическо въздействие. Основният цвят в шевицата е червеният – за българина той символизира майчината кръв и продължението на живота. Докато белият цвят изразява чистотата, нетленността и божествената светлина, зеленият – вечно възраждащия се живот и дървото на живота, а златният – благоденствието, слънцето, огъня и светлината. Стойността и високохудожествените качества на шевицата се дължат на обстоятелството, че в древността оцветяването на материалите за везане ставало с естествени багрила, което спомага за хармоничното изграждане и съзвучие на композицията. Широко застъпен принцип във всички видове шевици е светлинният контраст, който се базира на редуването на контрастни двойки /„черно/бяло“ и „светло/тъмно“/, в съчетание с изпълване на формата и ажур.

Усетът за композиция, която българката притежава, се изразява в съчетанието на релеф и цвят, в редуването на топли и студени нюанси, както и едновременния контраст и игра на текстури и шарки, което само по себе си прави шевицата безценно културно-историческо наследство и неписмен носител на информация.

Сред различните видове шевици впечатление правят слънчевите знаци и закодираните в тях послания.

Както е известно, култът към Слънцето битува от древни времена и на него са се приписвали и редица човешки черти. В монографията си „Българска народна митология“ етноложката Иваницка Георгиева пише: „Символите на слънцето са едни от най-ранните универсални символи и се появяват още през палеолита, като по-широко разпространение получават през бронзовата епоха.“ Това са дисковете с радиални линии, които изобразяват слънцето и неговите лъчи“. (Георгиева, 1983 г., 19 стр.)

За слънчевите знаци с кръгла форма има доста названия: „коло“, „грош“, „месец“, независимо че за тях е съществен кръстовидния строеж, обединен в единен център.

Друг автор на етнографски изследвания, професор Иван Коев, добавя: „Древният славянин си е представял слънцето, освен като горящ небесен огън, и като кръг, небесно око и като колело“. Пример за това е съществуващото в Софийско взем с име „Колетия“, както и извезана риза, наречена „Колелата“. /Коев, 1982 г., стр. 50/

Изображения на Слънцето се откриват както в соларните тракийски светилища, така и върху строежите на Плиска, Преслав, Мадара и др. раннобългарски селища. Голям брой от намерените прабългарски знаци върху градежи, надписи, плочи, съдове също са соларни. Те могат да се

видят и в религиозната и владетелска символика, в шевиците, килимите и битовите предмети от всички етнографски области на България. Най-древните соларни знаци са кръст $+/$, кръг $/O/$, кръг с кръст $/\oplus/$, кръг с точка в средата, свастика и триквестер, розети $/\text{звезда}/$, детелини и спирали. Освен тях, в българската народна шевица соларна семиотика имат също и двойният кръст $/\text{елбетица}/$, Дървото на живота и Богинята майка.

В началото кръстът се поставял за предпазване от бедни и е символизиращ безсмъртието и възкръсването, но, след приемането на християнството по нашите земи, получава ново значение и като символ на Бога. Кръстът като соларен знак първоначално изобразява оръдието за добиване на огън при примитивния човек $/\text{два дървени клона, напречно разположени и триещи се един в друг}/$. Съчетанието от кръст и знака „Ипсилон“ $/Y/$ доказва древния произход на тези основни български битови орнаменти, които са явни негови носители. Така например „Малото слънце“ е наречен мотив от ръкава на женска риза от Самоковско, който, независимо от външната кръгла, ромбоидна или квадратна форма, акцентува върху равнораменния кръст в центъра. Кръстът е фигура, която представлява единство на противоположностите, които се допълват, и съдържа в себе си идеята, че материалният свят е съставен от някои неопределени, безгранични първооснови, от които впоследствие възникват елементите – земя, въздух, огън, вода и други двойки противоположности – топло-студено, мокро-сухо и др. Също така той олицетворява двете сили – разрушителната и съзидателната.

Друга често срещана фигура **Елбетица/ двоен кръст/** се появява в Близкия Изток, Анатолия и на Балканите през неолита. Тя може да бъде открита и в конструкциите на старопрестолните столици Плиска и Преслав, както и в друга архитектура от тази или по-ранна епоха. Елбетицата е знак, символизиращ хармонията и разбирателството. Тя е един от най-широко разпространените соларни мотиви в шевицата и съществува в два варианта - като равнораменен кръст с „рогати“ или триъгълни завършеци и като двоен кръст, който бележи посоките на света и най-важните слънчеви позиции, а именно зимно и лятно слънцестоене, пролетно и есенно равноденствие. Наименованието произлиза от словосъчетанието **“елем-бехт“**, което означава първи-осем или осемте посоки на света, или на старобългарски това е т.нар. Роджета. Розетата е свързана с почитта към слънцето и съдържа в себе си послание за здраве, благоденствие и благословия. Двойният кръст най-често се е извезвал върху свещенически дрехи - ордени, които са били запазени само за привилегировани владетели. Много и разнообразни варианти има в орнамента Елбетица. В него са вплетени растителни, зооморфни и човешки стилизирани изображения, както и геометрични форми. Разнородни, естетизирани и закодирани, те носят белега на времето.

При изработката на Елбетицата около един среден образ се нареждат по четири глави, разделени с по четири стилизирани растителни форми. В някои варианти на орнамента персонифицирането на сезоните се вижда много ясно. Животинските символи в него се свързват със закрила, а растителните представляват връзката на човека с природата.

За най-старинен растителен орнамент в българското вземо се приема розата, стилизирана в така наречената „розета“ или „роджета“. Тя е флорален символ, който се свързва със слънчевата семиотика. Поради геометризацията, розата е изгубила много от реалния си образ и е приела

условно формата на звездовидни очертания, които в огледална симетрия пораждат впечатление за неподвижност, а когато са комбинирани с други флорални мотиви в шахматна последователност създават впечатление за движение. В други варианти Елбетицата е представена като Богинята-майка, тъй като според специалистите „Роджета“ произлиза от думите „род“/„раждане“ с изобразена майчина фертилна утроба в центъра. Символът на Богинята-майка може да бъде намерен в много различни части на света, а точният му произход е изключително труден за определяне. Първите подобни изображения и скулптури датират от 6-7 хилядолетия преди новата ера.

Соларният символ в българската везбена орнаментика често се е изобразявал под формата на свастика. Хилядолетия наред прадедите ни са изобразявали този символ върху камък, дърво, глина, преди да бъде извезан върху ризи и носии.

Най-старите прототипи на този символ са открити по нашите земи още през ранния неолит. Свастиката съществува и като самостоятелен знак, и като начин за оформяне на изобразителни кръгови композиции в двата си варианта – с въртене наляво и надясно. Свързва се с всяка цикличност /на Слънце, Луна, годишни времена/ и е съвършеното стилизирано съчетание на движение и покой едновременно. Названието „Свастика“ произлиза от санскрит „су асти“, което означава „Да бъде добро“, то е пожелание за благополучие, благосъстояние и щастие. Също така олицетворява единството на противоположностите, от които се ражда животът.

В публикацията си „Луна и слънце“ известният тревненски дърворезбар Уста Дарин Божков пише по повод свастиката: „Майсторите от Тревненската школа използват два символа, които най-често виждаме вградени във вратичките от долапите на старите къщи. Откриваме ги като елемент от ракли, тавани и входни порти на домове и църкви. Наричат ги „Тревненската шашарма“. Представяват гонещи се правоъгълници в квадратна композиция или, иначе казано - „Квадрат, който се върти“. Когато квадратът се върти по посока на часовниковата стрелка, се свързва със Слънцето и архетипа на мъжката същност и се нарича „свастика“, а когато е изобразен обратно на часовниковата стрелка, се свързва с Луната и архетипа на женската същност и се нарича „суастика“. Обединени заедно, двата символа изразяват баланса между женското и мъжкото начало. Символите обаче не са умозрителни, а създават поле на хармония и, както са казвали в древността: „Когато Мъдростта /женското начало/ и Силата /мъжкото начало/ са в хармония, тогава се ражда Красотата /Синът Божи/“.

Дървото на живота като соларен символ също е широко разпространен орнамент. Той представлява „хомогенна, симетрична или ритмична композиция“ на „Свещеното дърво“ или тъй нареченото „Дърво на живота“.

Негов първообраз е финиковата палма, като този мотив е претърпял много промени както в композиционно, така и в тематично отношение. Така нареченото „Дърво на живота“ като изображение има древен произход и се открива в образци на вавилонско-асирийско, персийско, египетско, гръцко и римско изкуство. Главен проводник на този мотив са персийските тъкани, продавани в Европа. Българската шевица надгражда композиционно старинния мотив, който е с привнесен символизъм, и го претворява според собствената си традиция и бит.

„Дървото на живота“ е един много древен символ, залегнал в основата на славянската представа за строежа на света. Той символизира връзката между земята и небето, символизира също и кръговрата на живота. Наричано още „свещено“ и „космическо дърво“, то олицетворява разпределението на света в три дяла - корона, стъбло и корени. Короната символизира „горния“, божествен свят, стъблото е земния свят, а корените – подземния.

Според легендите „Младото слънце“ или „Младият бог“ всяка година в определен период слиза по клоните на дървото, за да освети живота на хората и да отбележи новото начало. Композицията може да бъде симетрична или асиметрична, а изобразяваните в нея мотиви са на цветя, листа и плодове. Често се среща и във вид на лоза. В най-обща форма „Дървото на живота“ изобразява големи и тежки плодове и цветове, като стеблата са винаги тънки и завити - символ на Спиралата на живота.

Всяко народно изкуство има свой език и прочит на символите. В орнаментиката на българското народно изкуство слънчевият елемент винаги изразява и се свързва с идеята за живот, светлина, топлина и плодородие /род/. Като неписмен носител на информация, от шевиците се съди за социалния статус на даден човек /от кой род е, дали е семеен или не/ и е показател за етнографската област, към която принадлежи везаният му костюм. Има шевици за сватба, за годеж, за сеитба, за жътва, за защита и пр. Обикновено тези символи се разполагат по граничните части на една риза, пола или ръкав и изразяват тяхната апотропейна функция.

Закодираните послания в шевицата имат специално значение – всеки един знак разказва история и трябва да се разчита правилно, а именно откъде идваме и какво ще оставим след нас.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Коев 1982:** Коев, И. Българска везбена и тъканна орнаментика. София; Издателство „Септември“, 1982 [Koev 1982: Koev, I. Balgarska vezbena i takanna ornamentika. Sofia; Izdatelstvo “Septemvri“, 1982]
- Пунтев 1977:** Пунтев, П. Български народни везбени орнаменти. София; Издателство „Септември“, 1977 [Puntev 1977: Puntev, P. Balgarski narodni vezbeni ornament. Sofia; Izdatelstvo “Septemvri“, 1977]
- Попов 2020:** Попов, К. Български народни орнаменти – везба, плетива, тъкани, рисунки. София; „Изток-Запад“ 2020 [Popov 2020: Popov, K. Balgarski narodni ornamenti – vezba, pletiva, takani, risunki. Sofia; “Iztok-Zapad“ 2020]
- Матрова 1965:** Матрова, К. Съвременна българска везба. София; Български художник 1965 [Matrova 1965: Matrova, K. Savremenna balgarska vezba. Sofia; Balgarski hudojnik 1965]
- Николова 1983:** Николова, М. Народни носии от Видински окръг. София; ДИ “Септември“, 1983 [Nikolova 1983: Nikolova, M. Narodni nosii ot Vidinski okrag. Sofia; DI “Septemvri“, 1983]
- Аврамова 2014:** Аврамова, А. Старото ново – новото старо. София; НХА, 2014 [Avramova 2014: Avramova, A. Staroto novo – novoto staro. Sofia; NHA, 2014]